

REZIDENCE BRNĚNSKÝCH AUGUSTINIÁNŮ V ŠARDICÍCH – K PROBLEMATICE ZALOŽENÍ STAVBY¹

PETR CIKRLE, DAVID MERTA

1. Stavební dějiny

Rezidence brněnských augustiniánů se nachází v Šardicích, na levobřeží bezejmenné, dnes regulované vodoteče tvořící pravobřežní přítok Hovoranského potoka. Podloží tvoří sprašová návěj, na níž se vytvořil černozemní půdní typ.

Patrová stavba obdélné, jednotraktové dispozice o rozměrech 38×11 m je delší osou orientována ve směru S-J. Delší průčelí je devítiosé, ve středu je situován vstup. Vstup je v Z průčelí původní, ve V průčelí je proražen druhotně. Kratší průčelí jsou řešena dvouose, severní je v úrovni 1NP řešeno nesymetricky, což je dáno využitím původního vjezdu do budovy (viz dále). Západní třetinu interiéru zabírá v obou podlažích obslužná, průběžná chodba. Komunikační aparát, tvořený jednoramenným schodištěm s mezipodestou, je umístěn při severní straně. Pod severní částí stavby se nachází nevelký sklep, přístupný z nástupního prostoru schodiště. V patře je z prostoru nástupu na schodiště vstup na půdu. Stavba je kryta zvalbenou střechou opatřenou pálenou taškou. Průčelí jsou horizontálně členěna kordónovou římsou oddělující patra, obdobně je stupňovanou římsou odděleno kratší průčelí od štítu. Nároží stavby jsou zvýrazněna štukovými lizénami, ty pohledově člení i delší průčelí v úrovni mezi 3. a 4., respektive 5. a 6. oknem. Ve štítech je proraženo po dvojici oválných oken osvětlujících půdu.

První písemnou zmínku o Šardicích představuje listina olomouckého biskupa Dětricha² ze **6. února 1286** o zřízení šardické farnosti. Kostel sv. archanděla Michaela byl filiálním ke kostelu v Mistříně. Ve stejném roce je jmenován Soběbor ze Šardic, k roku 1300 Soběbor. V polovině 14. století patřila polovina Šardic Ulmanovi z Velké. Po jeho smrti kolem r. 1362 se jeho majetek dostal jako odúmrtí do vlastnictví markraběte Jana Jindřicha³. Dle rozhodnutí markraběte se Šardice staly roku 1370 vlastnictvím augustiniánů. **V roce 1420** Šardice dostal od Zikmunda Lucemburského do zástavy Jan Svinka z Onšova⁴. V jeho majetku byly ještě v r. 1446. Na třicet let se vrátily do držení augustiniánů. Roku **1475** je měl v zástavě Jan Janovský ze Strábenic, v letech **1480–1492** pak Jan Kuna z Kunštátu⁵. Po té již byly Šardice opět v majetku brněnských augustiniánů.

Na počátku 17. století byla obec několikrát popleněna – v roce 1605 nájezdem Bočkajovců, roku 1621 císařskou armádou, roku 1623 vojskem Gábora Bethlena a dále zřejmě ještě několikrát do konce třicetileté války. Další pohromu znamenal vpád turecko-tatarských vojsk v roce 1663 a konečně roku 1705 to byli kuruci, kteří vypálili velkou část obce spolu s kostelem, farou a dvorem.

V letech 1740 až 1742 byla za převora Matyáše Pertschera v souvislosti s přestavbou dvora na místě staré sýpky nákladem 1926 zlatých vystavěna Rezidence, jako reprezentační sídlo brněnských augustiniánů, oddělená od klášterního hostince zahradou. V Rezidenci mimo jiné členy řádu přebýval Johann Gregor Mendel⁶, zakladatel genetiky.

Při pozemkové reformě roku 1925 přišel klášter takřka o polovinu půdy, o čtyři roky později došlo k asanaci Cyrilského dvora. Šardický majetek byl augustiniánům vyvlastněn v roce 1948.⁷

Popis stavby

Vertikální komunikaci obstarává jednoramenné schodiště s mezipodestou, s kamennými stupni, vystavěné v SZ koutě. Místnosti 1NP jsou valeně zaklenuté. Klenba chodby (místnost 1.1) je členěna do pěti polí oddělených pasy do nichž je zaklenuta placka. Podlahu tvoří diagonálně ložená dlažba ze čtvercových pískovcových dlaždic. Místnosti 2NP jsou zaklenuty plackou do pasů, stropy zdobí štika (místnosti 2.4, 2.5 a 2.6).

Dle dobového popisu víme, že objekt byl rozčleněn na potřebné úřední a společenské prostory – prokuraturu, prelaturu, kapli a další hospodářské a obytné místnosti. Sloužily nejen pro ubytování hospodářského inspektora, ale byly i letoviskem preláta a mnichů.

Z členění stavby je zřejmé, že úřední a hospodářské místnosti se nacházely především v 1NP. V patře bychom našli prostory soukromé a reprezentativní. Z dispozice není úplně zřejmé, kde hledat místnost označenou jako kapli. Hypoteticky se jedná o prostor označenou jako 2.3, pokud tomu tak je, místnost 2.2 by snad představovala sakristii.

Podle umístění topenišť – kamen – lze snad funkčně vyčlenit některé prostory. Z chodby obsluhovaná kamna byla situována následovně. V místnostech 2.4 a 2.5, což byl původně jeden funkční prostor, byla kamna jedna. V místnosti 2.6. byla kamna dvoje. Ve zbylých prostorách se kamna velmi pravděpodobně nenacházela. V nevytápěných místnostech tak můžeme identifikovat ložnici mnichů (dormitář) a soukromou ložnici (opatskou?). Tyto prostory se nacházely v severní části 2NP, jedná se o původní místnost 2.7 a 2.8 (dormitář) a ve druhém případě to je místnost 2.9. Jmenované místnosti neměly ani žádnou výzdobu stropů, což může dokládat předloženou hypotézu.

Klášter měl při rezidenci tři zahrady, pro pěstování všech druhů zeleniny, ale i chřestu, šafránu, melounů a artyčoků. V dolní zahradě byly vysazeny kromě jabloní, hrušek, švestek a ořechů i jedlé kaštany a mandloně. V zahradě u rezidence se kromě květin a stromů pěstovala i vinné réva. **Podle soupisu majetku z roku 1792** víme, že v zahradě rezidence byla kašna, za opata **Cyrila Nappa**⁸ i osmistranný letohrádek, doložený ještě r. 1884. Napp zvelebil zahrady užitkovým i okrasným stromovím, kolem silnic dal vysázet topolové aleje a nechal místo dřevěných můstků vystavět kamenné a cihlové.

Archeologický exkurz

V průběhu rekonstrukce byly v 1NP položeny tři sondy, které měly ověřit statiku. Tyto sondy byly využity i z pohledu archeologického.

Sonda 1 byla vyhloubena v SV koutě místnosti 1.10. Jako jediná se dostala až pod úroveň základové spáry. Odhalila tak technologii založení stavby. Na ražených pilotách byl položen jednoduchý rošt, jenž nese základy stavby. Základová spára se nachází cca 2,00 m pod úrovní dnešní podlahy místnosti. Nejspodnější část základového zdiva představovaly dvě až tři řady kamenné konstrukce, na kterou nasedalo cihlové zdivo. Výkop pro základové zdivo protnul výrazný černozemní půdní typ dosahující mocnosti cca 0,60 m, do sprašového podloží byl zahluoben 1,00 m. Nad černozemí se v tomto místě nacházelo souvrství, jež lze označit jako stavební planýrky.

Sonda 2 byla umístěna v JV koutě místnosti 1.5 a **sonda 3** v SZ koutě téže místnosti. Z hlediska archeologie byla důležitá pouze **sonda 3**, která ač nedosáhla významné hloubky, odhalila pozůstatek základového zdiva, které bylo paralelní s delší osou stavby. Cihlová zeď, o šířce koruny cca 0,60 m, dělila stavbu na shodné poloviny, její interpretace zůstala nejasná. Lze říci pouze to, že snad náležela prvotnímu stavebnímu horizontu – sýpce.

Nástin stavebních dějin

Augustiniánský dvůr měl být vybudován na místě tvrze, která je zmiňována v 15. století. V tom se dosavadní publikace shodnou. Dále již existují dvě verze, kdo a kdy byl stavebníkem. D. Foltýn píše, že za probošta Andrease Zickrla (1722 až 1736) došlo k přestavbě celého souboru staveb, mezi nimiž byla i samostatně stojící rezidence s domácí kaplí. Přestavbu snad vedl brněnský zednický mistr Mořic Grimm⁹. V roce 1785 pak došlo k obnově celého dvora včetně rezidenční části i farního kostela archanděla Michaela.¹⁰ Druhá verze (www.sardice.cz) pak tvrdí, že v **letech 1740 až 1742** byla v souvislosti s přestavbou dvora na místě staré sýpky nákladem 1926 zlatých vystavěna jednopatrová Rezidence, jako reprezentační sídlo brněnských augustiniánů, oddělená od klášterního hostince zahradou.¹¹

To, že rezidence byla přestavěna ze sýpky, se ukázalo jako pravdivé. Z původního objektu se dochovaly obvodové zdi, zřejmě bez štítů, náležící právě sýpce. Patrová stavba o výrazně obdélném půdoryse byla původně plochostropá (pro patro to dokládají omítky nad klenbami jednotlivých místností sahající až po korunu zdiva), v patře zřejmě jednoprostorová. U přízemí lze uvažovat o shodném řešení. Původní okenní otvory se nezachovaly, respektive nebyly rozpoznány. Na západní štítové straně byl vjezd, vstup se nacházel i uprostřed strany jižní.

Při přestavbě na rezidenci byla do stavby vložena zeď vydělující dlouhou průběžnou chodbu a s ní příčky nově vzniklých místností. Tato dispozice byla dodržena jak v 1NP, tak ve 2NP. Zároveň došlo k výstavbě malého sklípku pod západní částí stavby. Nově byly proraženy okenní otvory a upraveny vstupy. Mladší úpravy představují příčky členící původní místnost v centrální části 1NP (dnes místnosti 1.5, 1.6 a 1.7) a jižní a severní místnost ve 2NP (dnes místnosti 2.4 a 2.5, respektive 2.7 a 2.8). Kdy k tomu došlo, nelze jednoznačně určit.

2. Statika

Poruchy stavby před statickým zajištěním

Při návštěvě na počátku roku 2009 bylo konstatováno, že celá budova je protkána rozsáhlou sítí trhlin, z nichž nejmasivnější se vyskytovaly na severovýchodním rohu budovy (Obr. 3). Podle jejich směru a charakteru byla zřejmé, že prvotní příčinu jejich vzniku bylo nutné hledat v podzákladí objektu. Severovýchodní roh totiž v minulosti výrazně poklesl a následně došlo k odtržení rohového zdiva v 1NP (Obr. 4). Ještě před rokem 2009 bylo provedeno provizorní statické zajištění pomocí přepínacích lan, zakotvených do druhého a čtvrtého meziokenního pilíře na delší (východní) straně a za severozápadním rohem budovy na kratší straně.

Toto provizorní řešení se ukázalo jako nešťastné. Zásada číslo 1 pro spínání zdiva je totiž vytvoření uzavřeného systému přepínacích lan, jinak za kotevní oblastí vzniknou nežádoucí tahové reakce od vne-

seného předpětí. Přesně k tomu došlo v objektu rezidence. Pomocí lan jdoucích ve dvou směrech se sice podařilo připnout odklánějící se roh, ovšem problém se přesunul dále za kotevní oblast. V budově vznikla nová lomová linie, jdoucí po celé výšce objektu od prvního okenního otvoru na západní straně šikmo přes stropní klenby až do pátého okenního otvoru na východní straně, nacházejícího se v reprezentační místnosti rezidence s nově opravenou štukovou omítkou (Obr. 5).

Kromě výše popsaného problému bylo zjištěno rovněž masivní sedání vnitřní zdi, která pochází z mladšího období než zdi obvodové a je zřejmě založena odlišným způsobem. Sednutí vnitřní zdi bylo patrné pouhým okem podle sklonu podlahy a směru deformací dveřních zárubní na chodbě ve 2NP objektu (Obr. 6).

Průzkum stavby

V rámci zhodnocení stavu objektu byl proveden průzkum základové konstrukce, svislého nosného zdiva, vodorovných konstrukcí (kleneb) a prohlídka krovu.

Základová konstrukce

Po sestavení geologického profilu zájmového území dle posudku firmy Geotest¹² byl navržen průzkum základové konstrukce pomocí dvou kopaných sond. Sonda č. 1 byla umístěna v severovýchodním rohu objektu zevnitř, tzn. v nejpoškozenějším místě budovy. Sonda č. 2 byla situována u vnitřní nosné zdi u pilíře s nejširší trhlinou v patě klenby.

Hloubka a způsob založení v místě sondy 1:

Rezidence je založena na základových zděných pasech výšky 2,2 m (Obr. 7). Ty jsou uloženy na dřevěném základovém roštu založeném na dřevěných pilotách (Obr. 8). Důvodem takto komplikovaného způsobu založení je značná mocnost neúnosné zeminy – jílu.

Z podélných i příčných prvků základového roštu (skládal se ze dvou vrstev) a pilot byly odebrány vzorky dřeva. Po prozkoumání preparátů odebraných vzorků dřeva ze základové konstrukce byly stanoveny druhy dřeva. Podélný i příčný rošt byly vyrobeny z dubového dřeva, zatímco piloty byly poněkud překvapivě vyrobeny ze dřeva borového.

Hloubka a způsob založení v místě sondy 2:

U vnitřní podélné nosné zdi nebyla základová spára nalezena, ale lze předpokládat, že na rozdíl od staršího obvodového zdiva nebude založena na dřevěném roštu s pilotami. Místo toho bylo objeveno torzo původní vnitřní zdi z období před přestavbou v letech 1844–1845, která procházela prakticky podélnou osou budovy (Obr. 9).

Svislé zdivo a klenby

Pro posouzení nosné konstrukce je důležité stanovení pevnostních charakteristik zdiva, respektive jeho složek – cihel a malty. Zkoušky zdiva byly z větší části provedeny nedestruktivními metodami – pevnost cihel tvrdoměrem Schmidt LB a pevnost malty ve spárách upravenou ruční vrtačkou. Pro upřesnění zkoušek a zjištění vazby uvnitř masivní zdi byly odebrány rovněž jádrové vývrty o průměru 75 mm (Obr. 10).

Zkoušky zdiva potvrdily, že vnější zdivo je tvořeno pouze pálenými cihlami vyzděnými na vápennou maltu. Průměrná pevnost v tlaku cihel vyšla 13 MPa, což podle normy¹³ odpovídá pevnostní třídě 10. Průměrná pevnost v tlaku malty byla 0,5 MPa. Obě hodnoty jsou typické pro starší zděné objekty a nejsou nijak vysoké, ovšem vzhledem k masivnosti zdí a malému počtu podlaží, zdivo na tlak bezpečně vyhoví.

Podstatně horší stav byl zjištěn u zděných kleneb. Např. eliptická klenba nad reprezentační místností ve 2. NP je poměrně plochá a má tloušťku pouze 150 mm. Pouze v místě ztužujícího pasu má tloušťku 300 mm, a zde je výrazně prosednuta. Poškození klenby přitom nebylo způsobeno silovými účinky zatížení, nýbrž účinky deformačními – vlivem sednutí zdí.

Krov

Augustiniánská rezidence má mansardovou střechu o sklonu 50°. Krov tvoří ležatá stolice v Ránkově úpravě s vazným trámem v každé vazbě, který roznáší zatížení od fošnové podlahy a zatížení od předmětů uskladněných v půdním prostoru, a se sloupky v každé plné vazbě. Mezi plnými vazbami jsou tři vazby jalové, mezi krajními vazbami jsou dvě jalové vazby. Vzdálenost jednotlivých krokví je 0,9 m. Krov je zavětrován masivními ondřejovskými kříži. Na prvky krovu bylo použito jedlové dřevo a jako střešní krytina je použita bobrovka (vyměněna v nedávné době).

Během podrobnější prohlídky byla zjištěna vysoká vlhkost dřeva (cca 56 %) a jeho narušení tesaříkem krovovým. Na jižní straně krov narušil holubí trus – tento prostor býval využíván jako holubník.

Zhodnocení statických poruch

Nejzávažnější statické poruchy augustiniánské rezidence byly primárně způsobeny špatnými základovými poměry a změnou hydrogeologických podmínek v podzákladí stavby, které souvisely s hlubinou těžbou lignitu v Šardicích (od roku 1965). Podzemní voda byla odčerpávána a po uzavření dolů v roce 1993 hladina podzemní vody začala opět stoupat na svoji původní hladinu. Následkem kolísání hladiny spodní vody došlo k uhnití dřevěného základového roštu a částečně i pilot pod obvodovým zdivem, zejména v oblasti severovýchodního rohu objektu, následkem čehož došlo k poklesu rohu a odtržení zdiva. Další poruchy vznikly vlivem sednutí vnitřní nosné zdi, která byla vybudována až při přestavbě rezidence v letech 1844–1845 a je pravděpodobně založena rozdílně. Sekundární příčinou vzniku a rozvoje trhlin bylo provizorní sepnutí zdiva v oblasti severovýchodního rohu objektu, při němž nebyly dodrženy základní principy spínání zděných budov.

V současné době je již objekt staticky zajištěn a sepnut ve dvou výškových úrovních pomocí přepínacích lan, která jsou vedena kolem celé budovy a tvoří uzavřený systém¹⁴. Budova tak byla ztužena ve vodorovném směru, ovšem z finančních důvodů nedošlo k žádnému zesílení základů ani k náhradě uhnitých dřevěných prvků. Znamená to, že při změně hydrogeologických poměrů se v budoucnu mohou objevit nové trhliny ve zdivu.

3. Závěr

Generální oprava augustiniánské rezidence přinesla jedinečnou možnost zkoumat stavební dějiny objektu. Potvrdilo se, že Rezidence byla přestavěna ze staršího objektu – zřejmě sýpky. Z té se dochovaly obvodové zdi, další nosné konstrukce patří přestavbě, ojedinele pak novějším stavebním úpravám. Velmi zajímavé

je založení původní stavby. Základy zahlobené takřka 2 m do intaktního podloží jsou vystavěny na roštu, který je založen na pilotách. Právě odlišné založení původní sýpky a mladších interiérových zdí je příčinou statického poškození stavby. K narušení statiky přispělo i zničení primárního systému kleštín, ke kterému zřejmě došlo při adaptaci na rezidenci, po nichž jsou dnes patrné pouze jizvy ve zdivu.

Poznámky

- 1) Článek vznikl na základě dokumentace statických poruch a dílčího stavebního průzkumu zmíněné stavby.
- 2) Dětrich (Theoderich) z Hradce byl olomouckým biskupem v letech 1281–1302. Pocházel z českého rodu pánů z Hradce a byl synem Vítka, olomouckého purkrabího.
- 3) Jan Jindřich Lucemburský (1. únor 1322 – 2. listopad 1375) byl český králevic, moravský markrabě v letech 1339–1375 a vévoda tyrolský v letech 1335–1341. Jednalo se o mladšího syna Jana Lucemburského z jeho prvního manželství s Eliškou Přemyslovnou a bratra Karla IV. (Mezník 1999).
- 4) Rod z Onšova, stará česká rodina, která přišla na Moravu kolem roku 1420, na konci 15. století jejich stopy mizí. K jejich majetkům mimo Šardic patřily Habrovany a Zvonovice.
- 5) Jan Kuna z Kunštátu na Boleradicích, syn Kuny z Kunštátu a Machny Černoohorské z Boskovic. První zmínka o něm pochází z roku 1446, zemřel v roce 1495. Do jeho majetku patřily Malhostovice, Boleradice, Archlebov a Hodonín (Futák – Plaček 2006, 450n).
- 6) Johann Gregor Mendel se narodil 20. 7. 1822 v Hynčicích. Po studiu na gymnáziu v Opavě a na olomoucké univerzitě vstoupil v roce 1843 do augustiánského kláštera ve Starém Brně. V roce 1849 začal Mendel učit na gymnáziu ve Znojmě. Vzhledem k nadání pro fyziku studoval od roku 1851 na univerzitě ve Vídni. Zde se seznámil s významem podstaty dědičné proměnlivosti. Zemřel 6. 1. 1884.
- 7) Viz Hosák 2004, 401; Foltýn 2005, 661.
- 8) Cyril Napp (5. 10. 1792 Jevíčko – 22. 7. 1867 Brno) byl moravský kulturní a politický činitel, dlouholetý opat augustiniánského kláštera v Brně.
- 9) Mořic Grimm architekt a stavitel, 3. dubna 1669 Achdorf u Landshutu, Bavorsko – 17. června 1757 Brno.
- 10) Foltýn 2005, 661.
- 11) Ve stejném období došlo ke grandiózní přestavbě mateřského kláštera v Brně (Kroupa 1994, 49–59; Samek 1994, Merta – Peška 2002, 100n; 193–199; Foltýn 2005, 661).
- 12) Šardice – Biskupská rezidence, posudek, Geotest Brno, Brno, září 1997.
- 13) ČSN EN 1996-1-1 Eurokód 6: Navrhování zděných konstrukcí – Část 1-1: Obecná pravidla pro vyztužené a nevyztužené zděné konstrukce.
- 14) Dobrovolný, M. 2009: Šardice, Biskupská rezidence, Odborné posouzení a návrh statického zajištění. Brno.

Literatura

- Bažant, Z. – Klusáček, L. 2007: Statika při rekonstrukcích objektů. 3. vydání Brno: Akademické nakladatelství CERM[®], s.r.o. Brno.
- Dobrovolný, M. 2009: Šardice, Biskupská rezidence, Odborné posouzení a návrh statického zajištění. Brno.
- Foltýn, D. 2005: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha.

Futák, P. – Plaček, M. 2006: Páni z Kunštátu.

Hosák, L. 2004: Historický místopis země Moravskoslezské, Praha, 197–198; 401.

Kroupa, J. 1994: Proměny svatotomášského kláštera v 18. století. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 50, 49–59.

Merta, D. 2009: Bývalá augustiniánská rezidence v Šardicích. Dílčí stavebněhistorické posouzení. Archiv Archaia Brno, o.p.s. č.j. 23/09.

Merta, D. – Peška, M. 2002: Několik poznámek k architektonickému vývoji bývalého kláštera augustiniánů v Brně a jeho nejbližšího okolí. In: Brno v minulosti a dnes 16, 97–118.

Mezník, J. 1999: Lucemburská Morava.

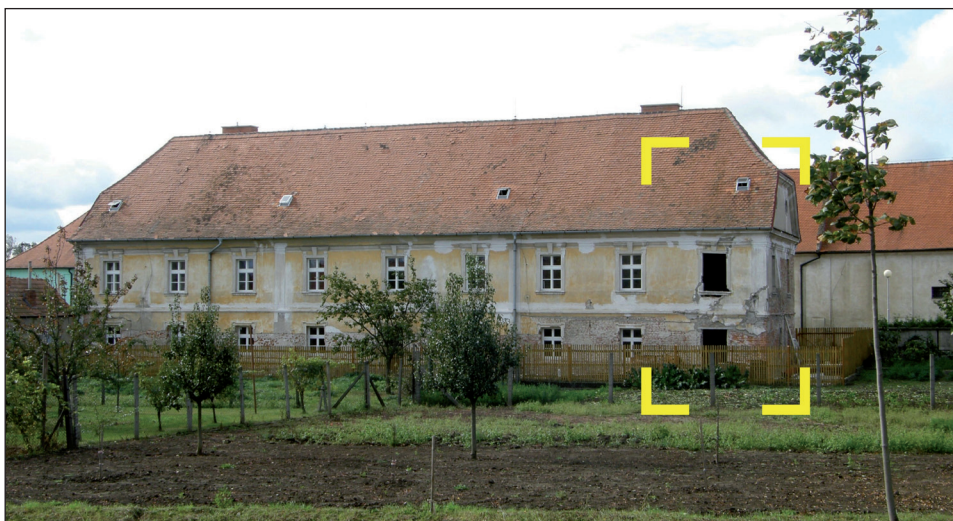
Samek, B. 1994: Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku, svazek 1.

Šardice - Biskupská rezidence, posudek, Geotest Brno, Brno 1997.

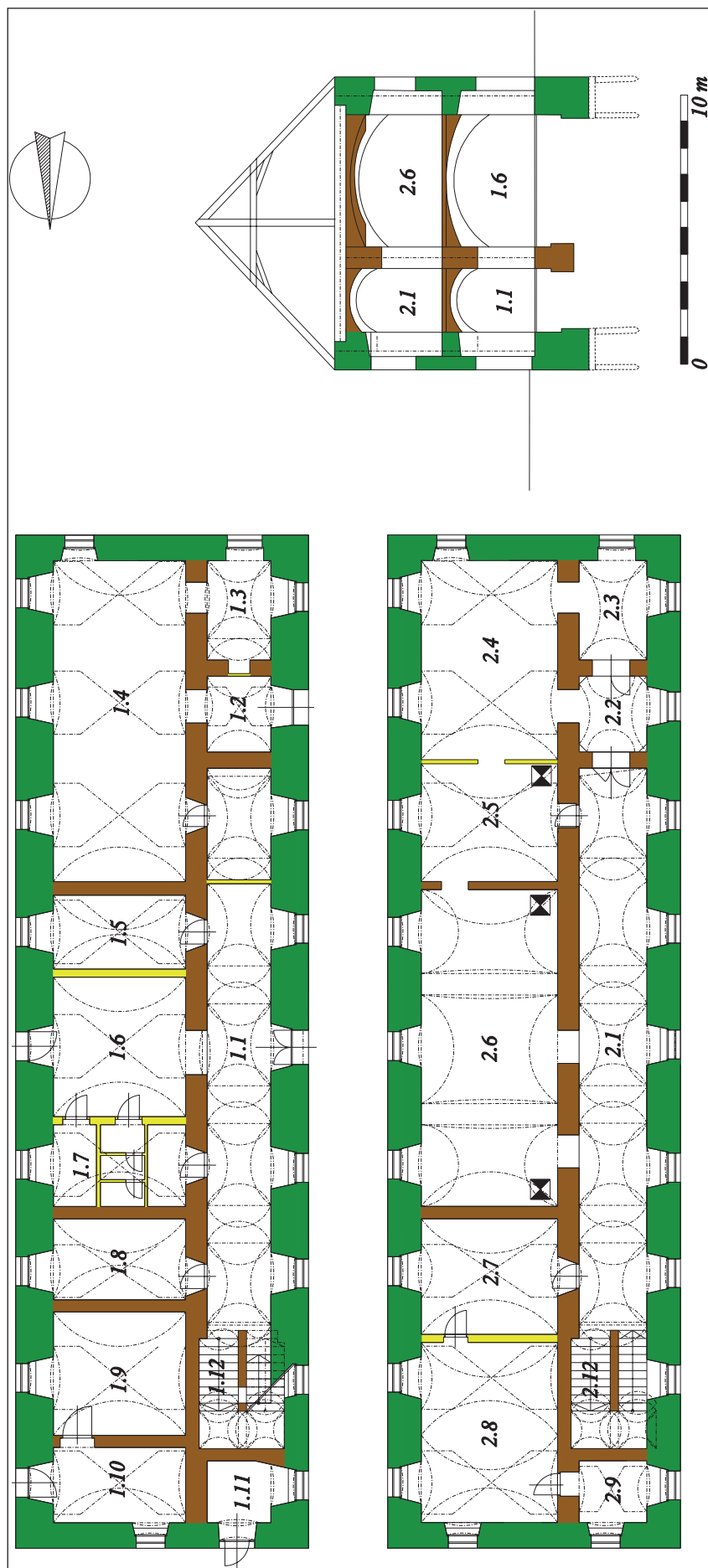
ČSN EN 1996-1-1 Eurokód 6: Navrhování zděných konstrukcí – Část 1-1: Obecná pravidla pro vyztužené a nevyztužené zděné konstrukce.

Obr. 1: Šardice, bývalá rezidence brněnských augustiniánů, pohled od severovýchodu

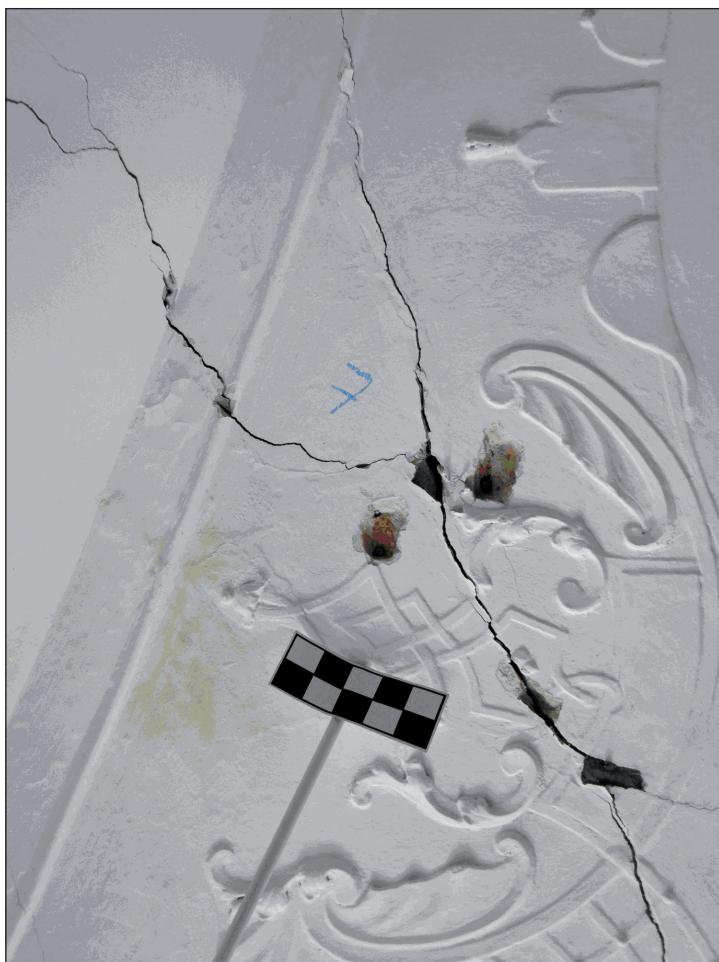
Obr. 3: Celkový pohled na východní stranu objektu s označením staticky narušeného severozápadního rohu budovy (13. 10. 2009)

Obr. 2: Šardice, bývalá rezidence brněnských augustiniánů, 1NP, 2NP a řez stavbou. Analytické vyhodnocení; zeleně 1. stavební fáze (viz text), hnědě 2. stavební fáze, žlutě recentní úpravy

Obr. 4: Detail narušeného zdiva severovýchodního rohu budovy

Obr. 5: Trhliny v klenbě nad reprezentační místností v 2.NP. objektu

Obr. 6: Chodba ve 2.NP, na tvaru dveřního otvoru je patrný pokles vnitřní nosné zdi

Obr. 7: Pohled do vykopané sondy č. 1 s viditelnou základovou spárkou v hloubce 2,2 m pod úroveň podlahy (foto 1. 7. 2009)

Obr. 8: Základový dubový rošt a borová pilota v sondě 1 (foto 21. 4. 2009)

Obr. 9: Kopaná sonda u vnitřní podélné nosné zdi odhalila torzo původní střední zdi

Obr. 10: Jádrový vývrt ze zdiva v oblasti porušeného severovýchodního rohu objektu. Vazba je velmi dobrá a ložné i styčné spáry jsou vyplněny maltou

Obr. 11: Konstrukce krovu – ležatá stolice (v Ránkové úpravě)